

Intentionaalisuus-käsitteen merkitys ja vaikutus länsimaisessa filosofiassa, erityisesti logiikan historiassa

Intentionaalisuuden käsite on tärkeä osa Nykyajan filosofiaa. Se tulee esille lukuisissa eri yhteyksissä ja sillä pyritään valottamaan hyvin erilaisia ongelmia. Tästä on ollut seurauksena, että useasti on vaikea hahmottaa, millä tavalla eri yhteyksissä käsitettä käytetään ja kuinka ne liittyvät toisiinsa. Nykyisessä keskustelussa intentionaalisuuden käsitteeseen törmää useimmiten taiteen filosofiassa ja tietoteorian erityiskysymyksissä.

Tilanne ei ole ollut aina tällainen. Intentionaalisuus on käsite, joka on aiemmin seurannut uskollisesti nimenomaan logiikan kehitystä ja historiallisesti katsoen se liittyy vain sovellutustensa tai uudelleen tulkintojensa kautta muihin filosofian alueisiin.

Logiikan historiassa koko Uusi Aika Descartesista 1800-luvun loppuun on kuvittelukyvyyn historiaa: filosofia, logiikka mukana, pyrki ratkaisemaan, millä tavalla ihminen voi kuvitella itselleen maailman niin, että se vastaa oletettua objektiivista maailmaa, johon meillä on vain välillinen pääsy ja jonka olemassaolosta ei ole täyttä varmuutta.¹ Tänä samana aikana kehittyivät myös tieteelliset ajatustavat, jotka ovat lähinnä pyrkimystä systematisoida tämä kuvittelukyvyyn toimi.² Koko tänä aikana ei puhuttu intentionaalisuudesta.

Kysymys nousi esille vasta, kun kuvittelukyvyyn vastakkaiset ideologiat — idealismi ja materialismi, empirismi ja rationalismi sellaisinaan ja modifioituina³ — osoittautuivat riittämättömiksi selittämään edes filosofisesti ihmisen ja maailman suhdetta ja erityisesti ihmisen tiedon sisältöjen laatuja. Tiedon sisällön laadut ovat olennaisen tärkeitä logiikan ja matematiikan merkitysteoriassa, siis silloin, kun ratkaistaan, millä tavalla loogiset käsitteet, luvut ja suhteet saavat sekä subjektista että objektista riippumattoman statuksen mutta samalla säilyttävät kohdallisuutensa suhteessa objekteihin ja käsitettävyyden suhteessa subjektiiin.

Intentionaalisuus liittyy siis logiikassa esille tulevaan pyrkimykseen perustella muodollisen järjestelmän mahdollisuus siten, että sille annettujen sisällöllisten tulkintojen kohdallisuus (se, kuinka arvioida tätä, kuinka taata tämä, kuinka perustaa tämä) voidaan alunperin sisällyttää itse jär-

jestelmään. Ennen Uutta Aikaa tämä asetelma oli itsestään selvä: kaiken tiedon lähtökohtana oli maailma (tai, kuten sattuvammin sanottiin, “Luonto”) ja ihmisen tieto, mikäli se oli tietoa, oli tästä. Maailman ja ihmisen suhde oli se, mistä filosofia puhui ja tätä on ollut tapana kutsua “konstituutioksi”. Keskiajan logiikassa, joka monilta piirteiltään ennakoii Nykyajan logiikkaa, kysyttiin, miten loogiset periaatteet voivat yhtäaikaan olla välttämättömiä ja riippumattomia sekä puhua siitä maailmasta, josta ihmisen kokemus on.⁴

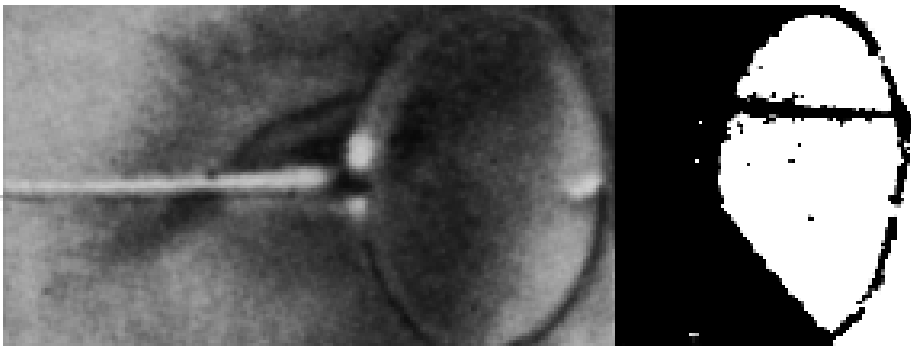
Kreikkalainen perinne ei ollut riittävän hyvin tunnettu, jotta vastaus olisi tullut johdetuksi sieltä. Ongelmana oli itse asiassa subjektiivisen ja objektiivisen välinen ristiveto, jossa keskiajan loogikot kreikkalaisten tapaan tunsivat suurta epäluuloa kaikkea psykologista tarkastelua kohtaan, sellaista, jossa yksilöhistoriallisesti syntyneille tietoisuuden sisällöille annetaan erityismerkityksiä ohi sen yksilön, jossa ne ovat syntyneet. Toisaalta oli lähes yhtä vaikeaa käsittää, kuinka tietoa koskeva voisi olla kokonaan riippumaton tietäjistä ja maailmasta.

Vastaus Hispaniasta

Sen sijaan arabialaisessa logiikassa oli kehitelty ajatuksia, joilla tuli olemaan tärkeä merkitys juuri tämän kysymyksen kohdalla.

Ensimmäiset huomiot intentionaalisuudesta liittyvät arabialaiseen logiikkaan, jossa kirjoitukset olivat pääasiassa kommentaareja Aristoteleen ja stoalaisten teksteihin. Näissä on kuitenkin selvä oma luova tendenssinsä, jolla oli myöhemmin huomattava vaikutus Lännen logiikkaan. Yhdistämällä aristotelista ja stoalaista lähestymistapaa arabialaiset loogikot päätyivät puhumaan termillä *ma'na*, kun he tarkoittivat, että sana tai jokin muu merkki saa merkityksensä itsensä ulkopuolisesta, johon sen avulla viitataan ja joka on osa tätä merkityksen luomista. Tämä viittaaminen ja tämä ulkopuolinen yhdessä olivat *ma'na*.

Tällä tavoin esimerkiksi Ibn Sinä ratkaisi merkitysongelmaan liittyvän kysymyksen, kuinka merkeillä on merkitys, joka ei ole psyykkinen olio eikä materiaallinen olio. *Ma'na* tarkoittaa aina tiedonsisältöä, joka syntyy vain tietämisaktissa ja jonka voi kiinnittää termillä niin, että sitä voi tarkastella erikseen myöhemmin. Ibn Sinällä esiintyy pääasiassa tarkasteluja sanan merkityksestä, mutta yleisesti ottaen arabialaisessa logiikassa *ma'na* tarkoittaa myös merkeihin liittymätöntä tiedon sisältöä. Joka tapauksessa Ibn

Sinän kysymys, kuinka merkki merkitsee, sai aikaan tekstikäännösten kautta uudenlaisen aselman Lännen logiikassa: ma'na käännettiin sanalla "intentio", suuntautuneisuus.

Tällä tarkoitettiin jo 1100-luvun logiikassa, että tiedon sisällöt syntyvät ymmärryksen suuntautuneisuudesta itsensä ulkopuolelle eli oliosuuntautuneisuudesta. Tieto oli siis ihmisen maailmasuhde. Tämä oli myös se yleinen, josta logiikka on. Ihminen voi nimittäin suuntautua uudelleen myös tähän maailmasuhteeseen, tarkemmin sanoen sen sisältöihin, ja tällöin olioilla ei enää ole merkitystä vaan ainaostaan sillä yleisellä tiedolla, joka on olioista saatu. Niinpä tämä uudelleensuuntautuminen koskee yleisiä käsitteitä, esimerkiksi lajeja, sukuja ja luokkia, jotka eivät kuitenkaan näin menetä sisällöllistä tulkintaansa vaan kiinnepiste pysyy koko ajan ihmisen maailmasuhteessa. Näin esimerkiksi fantasia-maailmat tai mahdolliset maailmantilat eivät tuota samalaista välttämättömyyttä kuin suhde tähän maailmaan, josta ihmisen looginenkin toimeliaisuus ja loogisen merkityksellisyys on peräisin.

Tällä tavoin logiikalla voitiin katsoa olevan selvä asema tietämisessä, mutta samalla oli myös selitetty, kuinka looginen oli riippumatonta kulloisistakin yksittäisistä tiedon-sisällöistä ja yksittäisistä mailmakokemuksista.

Lyhyt kaava tietämisestä

Lyhyesti tämän voi esittää seuraavanlaisena kaaviona, joka kuvaa sitä, kuinka myös intentionalisuuden käsite tulee mukaan intension tarkastelussa:

- 1) on kahdenlaista tiedettävää: aistittavaa ja järjellä tiedettävää.
- 2) aistein tiedettävä tulee tiedettäväksi, kun aistiminen vastaanottaa sen; järjellä tiedettävä tulee tiedettäväksi, kun ymmärrys käsittelee edellisen;
- 3) jälkimmäinen tapahtuu ymmärryksen aktissa,
- 4) jossa ymmärryksen suuntautuminen oliolliseen on se, mikä yhdistää objektin ja ajattelevan mielen.

Suuntautuminen, siis intentio, voidaan jakaa kolmeen osaan:

- 1) ensimmäinen intentio, joka tarkoittaa oliosuuntautuneisuutta,

- 2) toinen intentio, jota kutsutaan myös muodollistavaksi ja joka on

- 3) aktiivisen järjen toimintatapa.

Tämän kaiken tuloksena on:

- 1) mielen sana, jonka olemassaolon tapa on
- 2) intentionaalinen oleminen

Näin ollen ne yleiset käsitteet, joita logiikka tarkastelee — esimerkiksi sukujen, lajien, luokkien ymv. käsitteet — ovat olemassa kokonaan omalla tavallaan, intentionaalisesti. Ne eivät ole ylimaallisia ideoita eivätkä ne sisälly kokemusolioihin. Ne ovat olemassa ihmisen maailmasuhteessa ja niitä voidaan tarkastella "mielen sanoina" ilman, että ne tulisivat sekoitetuiksi ihmisen mielikuvituksen aikaansaannoksiin.

Intentionaalinen oleminen korostaa toisaalta formaalisten tieteiden riippumattomuutta, koska kyse on puhtaista järjen käsitteistä. Toisaalta intentionaalinen oleminen kiinnittää formaaliset välttämättömyydet maailmaan ja tietävään subjektiin, koska nämä tulevat esille tästä suhteesta, paljastuvat tässä suhteessa.

Paluu päähän

Tämä kaikki sai aikaan, että Keskiajalla kehittyi huomattava looginen tutkimus, joka kuitenkin unohtettiin, kun Uuden Ajan filosofinen käänne vaati psykologistista asennetta. Samalla tavalla kuin tiede tehtiin ihmisen tahdon kuvaukseksi (luonnon hallinta, maailman hallinta), samalla tavalla myös formaalinen ymmärrettiin ihmisen oikean ajattelun kuvaukseksi ja logiikka ja matematiikka tämän ajattelun avaimiksi.⁵ Maailmasuhteella ei tässä ole mitään merkitystä. Hyvin kuvaavaa tässä suhteessa on esimerkiksi Galilein ja Newtonin ajatus, että Jumala on ajatellut luonnon matematiikan kielellä, joka siis on mahdollista myös ihmisen ajatteluksi, kuten Newtonin *Principia* pelkällä olemassaolollaan todistaa.

Uuden Ajan filosofia ja tiede eivät mitenkään voi kehuskella onnistuneensa tässä subjektiivisessa yrityksessä: tiede kehittyi maailman valloittamiseksi ja tuhoamiseksi, ja formaaliset tieteet kärsivät suuren taantuman. Käänne formaalisten tieteiden kohdalla oli odotettavissa ja se tapahtuikin 1800-luvulla. Bernard Bolzano esitti laajassa tieteen-teorian teoksessaan⁶, että sen lisäksi, että oli olemassa kieliopillisesti tarkasteltava lause (eli merkkijono) ja asiain-tila todellisuudessa, oli myös oletettava näihin liittyvä, mutta omalla tavallaan olemassaoleva "lause-itsessään" (*Satz an sich*), joka ei ollut olemassa reaalisesti, mentaalisesti eikä ideaalisesti vaan näitä välittäen ja erällä ratkaisevalla tavalla näistä riippumatta. Bolzano ei vielä selvästi sano, mitä tämä välittäminen on, mutta hän antaa selvästi ymmärtää, että lause-itsessään syntyy tietoisuuden suuntautumisesta oliolliseen ja tämä näin syntynyt ei ole kuvittelukyvyyn tuote vaan tietoisuudesta riippumaton asiantilan korrelaatti.

Maailma on sittenkin olemassa!

Varsinainen muutos ajattelussa paljastuu psykologiassa, jossa Franz Brentano pohtii erilaisten mentaalisten tilojen ja sisältöjen laatuja.⁷ Brentano haluaa erottaa toisistaan sisäsyntyiset, lähinnä fantastiset, elämyssisällöt ja oliosyntyiset kokemussisällöt. Hän päätyy puhumaan intentionaalista olioista (*intentionale Gegenstände*), joilla on eräänlainen mentaalinen olemassaolo, mutta jotka eivät ole sisäsyntyisiä, mielikuvituksen tuotteita.

Brentanon mukaan on tärkeää, että psykologiassa on mahdollista erottaa ihmisen maailmasuhteesta syntyvät muodosteet niistä, jotka syntyvät mielikuvituksesta omia aikojaan. Intentionaalilla oliolla on aina korrelaattinsa maailmassa, ne ovat jostakin. Toisaalta ne ovat tietoisuudelle läsnäolevia eli immanenteja ja tämä niiden kahtalaisuus tekee niistä erityisen, psykologiatieteen kannalta spesifin, tutkimuskohteen. Näin Brentano yritti pelastaa psykologian representaatiotieteen vaaroilta; tässä ohjelmassa hän ei onnistunut, kuten psykologiatieteen myöhempi historia on osoittanut.

Edmund Husserl oli matemaatikko ja hän kiinnostui Brentanon ajatuksesta. Hän kuitenkin palautti ongelman keskiaikaiseen muotoonsa, ilmeisesti osittain Bolzanon innoittamana, ja luopui psykologisesta immanenssioletuksesta. Husserl ei nähnyt mahdolliseksi, että esimerkiksi luvut tai loogiset konstruktiot, jotka ovat omanlaisiaan intentionaalisia olioita, voisivat olla olemassa tietoisuudelle läsnäolevina ja silti säilyttää ideaalisen luonteensa. Sama pätee tietenkin kaikkiin tiedon sisältöihin: ei ole tietämisen eikä tiedettävän kannalta yhdentekevää, onko kyse esineestä, yleisestä käsitteestä vaiko luvusta. Näiden tietämiseen kuuluu näiden laatu, jota ei voida lähestyä, mikäli ne kaikki on otettu vain tietoisuudelle läsnäolevina, immanenteina.

Husserl tekee saman erotuksen kuin Brentano: on olemassa sisäsyntyisiä ja oliolähtöisiä elämyksiä. Mutta Husserl määrittelee vain edelliset immanenteiksi (hän käyttää termiä *reell*). Jälkimmäisiin liittyy yleensä myös immanentti piirre, jota voisi kutsua epätäsmällisesti "subjektiviseksi puoleksi" ja juuri tämä on se psykologistinen vire, josta tieteenharjoittamisessa ei olla kiinnostuneita,

se, miltä minusta "jokin tuntuu". Olennaista on, että tähän jälkimmäiseen kuuluu tietoisuudesta riippumaton korrelaatti, joka on yhtäläillä tuonpuoleinen tietoisuuteen nähden kuin on reaalin olio. Husserl siis ajattelee, että varsinaisesti intentionaaliset oliot, jotka syntyvät tietoisuuden maailmasuhteessa, ovat tästä riippumattomia, niin sanotusti ideaalisia muodosteita. Ne eivät ole meidän kuvittelukykyemme tuotoksia vaan meidän maailmasuhteemme korrelaatteja.⁸

Filosofiassa esimerkit ovat aina harhaanjohtavia, koska lukija on aina löytävänä esimerkiksi jotain tuttua ja kiinnittää huomionsa vain tähän tuttuun. Tästä huolimatta esitän vertauksena prisman ja valonsäteen.

Kukaan ei väitä, että prisman avulla valkoiselle pinnalle heitetty kirjo olisi prisman luoma tai sisältyisi prismaan. Se on tietenkin kokonaan valonsäteestä, mutta tarvitaan prisma, jotta ihminen voi nähdä eri aallonpituudet omina väreinään. Kirjo on siis *eräällä tavalla* valonsäteen korrelaatti, samaa, mutta eriä.

Oliosuuntauneesta kokemuksesta syntynyt intentionaalinen korrelaatti on vastaavanlaisessa suhteessa tietoisuuteen: tarvitaan tietoisuus, jotta korrelaatti voi syntyä, mutta korrelaatti on aidosti transsendentti tietoisuuteen nähden.

Tämä oli Husserlin mielestä välttämätöntä, jotta voimme puhua tiedosta ja tieteestä. Samoin tämä oli välttämätöntä, jotta formaaliset järjestelmät voivat olla merkityksellisiä. Husserl nimittäin ajattelee melko lailla keskiaikaiseen tapaan, että intentionaalinen korrelaatti voi tulla uudelleen intentionoiduksi juuri siksi, että se ei ole vain tietoisuudelle läsnäoleva vaan myös tietoisuudesta riippumaton. Tämä tarkoittaisi siis eräänlaista toista intentiota, jonka tuloksena intentionaalisesta korrelaatista saadaan saadaan esille siihen sisältyvä olemus-tieto, se, mitä jokin on eli varsinainen abstraktio. Vasta tällainen tekee mahdolliseksi tiedon, joka koskee puhtaita muotoja, siis matematiikan ja logiikan.

Mitä tietoisuus on?

Husserlin käsityksen mukaan tietoisuus on aktiseuraanto, jonka olennainen piirre on suuntauneisuus, suhde itsensä ulkopuolelle. Tämä voi olla oliollista suuntauneisuutta tai intentionaaliin korrelaatteihin suunnattua. Tämän perusteella voidaan sanoa, että Husserlin uudistamassa käsittelytavassa tulevat esille ainakin seuraavat intentionaalisuuteen liittyvät käsitykset:

1) Tietoisuus on intentionaalinen. Tämä tarkoittaa, että tietoisuus koostuu akteista, jotka ovat suuntauneet tietoisuuden ulkopuolisiin korrelaatteihin. Tietoisuus on tällaista suuntauneisuutta.

2) Akteilla on intentio: ne ovat suunta tietoisuuden ulkopuolisiin korrelaatteihin. Tämä on

oliosuuntautunut akti.

3) Elämys on intentionaalinen eli siihen kuuluu korrelaatti, joka on elämykseen nähden transsendentti.

4) Intentionaaliset oliot (korrelaatit) eroavat reaalipsykkisistä olioista, koska ne ovat transsendentteja eivätkä siis tietoisuuden osia. Nämä ovat aktista riippumattomia olioita.

5) On olemassa pelkästään intentionaalisia olioita, jotka ovat syntyneet intentionaalisten korrelaattien intentioimisesta (toisenasteisesta intentioimisesta). Nämä ovat aktinmäärittämiä olioita.

Vanha kysymys, uusia vastauksia

Näistä tarkasteluista näkyy, että kysymys, johon intentionaalisuus on ollut vastauksena, on koskenut ideaalisten käsitteiden statusta, siis itse asiassa formaalisen tiedon mahdollisuutta. Status on koko tällaisen tarkastelun ajan — siis Keskiajalla ja tämän vuosisadan alussa — ymmärretty kysymyksenä formaalisen tiedon tulkittavuudesta ja merkityksellisyydestä, ei niinkään kysymyksenä formalismista, siis järjestelmään itseensä sisältyvästä piirteestä. Tästä kysymyksenasettelusta myös johtuu, että Husserlin jälkeen intentionaalisuuskäsitteen moninainen käyttö on koko lailla täysin peittänyt tämän alkuperäisen kysymyksen.

Erityisen tärkeän uuden tulkinnan intentionaalisuuskäsitteelle antoi Roman Ingarden, kun hän teoksessaan *Das literarische Kunstwerk* käsitteli yhtä intentionaalisen korrelaatin erityistapausta, taideteosta. Taideteos on intentionaalinen olio, joka syntyy ihmisen maailmasuhteesta erityisessä aktikokonaisuudessa. Kirja on vain esine tai rivi merkkejä, *jollei* tietoisuuden suuntautuminen siihen synnytä korrelaattia, joka perustuu toisaalta tähän reaaliseen esineeseen ja toisaalta aktiseuraantoon, jossa tälle esineelle annetaan tulkinta. Näin siis kirjallisen taideteoksen kohdalla tekijän ja lukijan aktiviteetti ovat molemmat suuntautuneita, mutta — kuvallisesti sanoen — eri suunnista: kirjailija luo

kokonaisuuden korrelaattina omasta kokemustodellisuudesta luomalla merkitysyhteyksiä kieleen ja lukija lukee tätä kieltä suuntautuneena tulkitsemaan sen kokonaisuudeksi, joka on korrelaatti avautuneista merkitysyhteyksistä.

Tämä sama pätee tietenkin muihinkin teksteihin (sanan nykyisessä, laajassa merkityksessä), esimerkiksi tieteellisiin teorioihin tai formaalisiin systeemeihin. Niitä voidaan pitää oliosuuntautuneiden aktien korrelaateina. Tämän lisäksi ne ovat — mikäli ovat olemassa kirjoitettuina — merkkikokonaisuuksia, jotka edellyttävät tulkintaa tullakseen ymmärretyiksi. Jokainen lukukerta tarkoittaa aktiseuraantoa, jossa tietoisuus suuntautuu tällaiseen tulkittavaan. Teoreettisen perinteen sisällä tämä tarkoittaa pyrkimystä ymmärtää teksti tietyllä tavalla ja luoda siitä teoreettisessa kontekstissa intentionaalinen korrelaatti. Näin siis teoreettinen perinne tarkoittaa samalla, että ensimmäisen ja toisen intention lisäksi on olemassa myös aktualisoiva toinen intentio, joka kohdistuu korrelaattien kirjallisiin ilmauksiin.

Ingardenin ajatus on ymmärretty usein myös väärin, sillä on ajateltu, että taideteos tai teksti ovat intentionaalisia siinä, että ne ovat sisältöjä jollekin mahdolliselle tietoisuudelle tai sen muodostaville akteille, tai että ne ovat intentionaalisia, koska jonkun päämääränä on luoda niistä jotain. Nämä molemmat psykologisoivat tulkintatavat unohtavat kysymyksen, johon intentionaalisuus on vastaus.

Viitteet

1. Johdatusteksteinä René Descartes, *Metodin esitys ja Metafyysillisiä mietelmiä* (kirjassa *Teoksia ja kirjoituksia*. WSOY, Porvoo 1956. Suom. Hollo).
2. Demonstraatiota varten jatkoteksteinä Isaac Newton, *Philosophiæ naturalis principia mathematica* ja Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft* sekä Hegel, *Phänomenologie des Geistes*.
3. Tätä keskustelua on tavattu pitää realismi-idealismi-keskusteluna, koska juuri tämä vastakkaisasettelu — idealistisen ja maailmalähtöisen välillä — kuvastaa *ideologisesti* ongelmaa, jonka parissa idealistit, materialistit, empiristit ja rationalistit ponnistelivat. Esimerkiksi 1800-luvun lopun keskustelu oli Idealismus-Realismus-keskustelua, johon yhtä lailla positivistit, marxilaiset ja uuskantilaiset kuin myös Feuerbach, Bolzano, Brentano ja Husserl ottivat kantaa. Tähän ks. Varto, *Formal and philosophical in early medieval logic*. Reports from the dep. of mathematics, ser A vol. 209. Tampere 1989.
5. Tämä alkoi selvimmin Port-Royalin logiikasta, ks. Arnauld, *L'art de penser*
6. Bernard Bolzano, *Wissenschaftslehre*, 1837.
7. Franz Brentano, *Psychologie vom empirischen Standpunkt*, 1874.
8. Edmund Husserl, *Logische Untersuchungen I-II*, 1900 ja *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*, 1910.